

Ochrona środowiska przyrodniczego i kulturowego a potrzeby współczesnej turystyki

Współczesne pojęcie turystyki było kształtowane na przestrzeni wielu lat. Największe jego zmiany notuje się w XX w., w którym turystyka zaczęła przybierać charakter ruchu masowego. Wpłynęło na to wiele czynników, w szczególności wzrost czasu wolnego, zamożności, rozwój transportu i ułatwienia w międzynarodowym ruchu osobowym. Obecnie pojęciem turystyki obejmuje się wszelkiego rodzaju działania związane z podróżowaniem i spędzaniem wolnego czasu, przedsięwzięte ze względu na różne motywacje, takie jak poznawcze, kulturalne, rekreacyjne, religijne i gospodarcze, z wyjątkiem podróży w celach zarobkowych. Turystyka stała się wyznacznikiem naszych czasów, gdyż stała się ważnym sposobem bycia współczesnego człowieka oraz czynnikiem rozwoju ekonomicznego i społecznego.

Turystyka ma w Polsce wielodziesięcioletnie tradycje. Jako forma zorganizowana była uprawiana i propagowana przez Towarzystwo Tatrzańskie bez mała 130 lat temu. Miała wtedy ona charakter elitarny, o dużym ładunku krajoznawczym dzięki czemu odgrywała ważną rolę integracji narodu w latach rozbiorów, uczyła umiłowania Ojczyzny oraz służby dla niej, poznania rodzimego krajobrazu i społeczności, kultury wypoczynku i odnowy sił na łonie przyrody. Jej kulturotwórcze i edukacyjne funkcje są nadal aktualne i doceniane. Turystyka stała się także czynnikiem sprzyjającym przyjaznemu współżyciu narodów. Niestety, turystyka ma nie tylko to jedno piękne oblicze. Ciemniejszą jej stronę stanowią zagrożenia, które niesie za sobą. Swobodny ruch turystyczny przyczynia się nieraz do istotnej degradacji środowiska naturalnego, a więc środowiska przyrodniczego i społeczno-kulturowego oraz do rozszerzania się różnych patologii, z których za najniebezpieczniejsze należy uznać handel narkotykami oraz międzynarodowy terroryzm i bandytyzm.

Turystyka jest zjawiskiem nie tylko gospodarczym, ale również społecznym, chociaż ten pierwszy aspekt jest zwykle najpowszechniej zauważany. Nadając wysoką rangę krajoznawstwu turystyka, szczególnie turystyka kwalifikowana, pełni także funkcje poznawcze i edukacyjne. Zatem, biorąc pod uwagę te funkcje celem turystyki powinno być wychowanie człowieka kulturalnego, o dużej wiedzy historycznej i przyrodniczej oraz świadomego obywatela swojego kraju.

W drodze na Giewont, Tatrzański Park Narodowy. Fot. A. Gordon

Jednym z najistotniejszych problemów turystyki w ogóle, a współczesnej w szczególności, jest problem współzależności turystycznego gospodarowania i środowiska przyrodniczego oraz społecznego i kulturowego. Turystyka jest szczególnie mocno związana ze środowiskiem przyrodniczym, gdyż, z jednej strony, jest zależna od jego walorów, a z drugiej – korzystając z tych walorów, nieraz w sposób nieumiarkowany, czyni szkody, czasami nieodwracalne, w zasobach naturalnych, którymi – z punktu widzenia turystyki – są przede wszystkim cieki i akweny wodne, lasy, łąki, góry. Podobne relacje można zaobserwować również pomiędzy turystką a środowiskiem społeczno-kulturowym na terenach jej uprawiania. Przyczyniając się do degradacji środowiska, a co za tym idzie, także do obniżania jego walorów, turystyka organizowana i uprawiana w sposób nieprzemysłowy i krótkowzroczny sama przykładą ręki do swojego upadku, gdyż coraz mniej ludzi chce spędzać wolny czas w zdevastowanych lasach, nad skażonymi wodami oraz w nieestetycznych i pozbawionych odpowiednich standardów cywilizacyjnych ośrodkach wypoczynkowych i hotelach.

Wpływ ujemnego oddziaływania turystyki na środowisko przyrodnicze i społeczno-kulturowe został zaakcentowany po raz pierwszy w połowie ubiegłego (XX) wieku, tj. w czasie, gdy turystyka przybrała formy ruchu masowego, spowodowa-

nego rozwojem cywilizacyjnym społeczeństw i zwiększeniem się ich możliwości zaspokojenia naturalnej ciekawości świata. W tym też czasie ugruntowuje się postrzeganie turystyki, jako gałęzi dobrze rokującej działalności gospodarczej; mówi się o przemyśle turystycznym. Okazało się jednak, że żywiołowy rozwój turystyki, nastawionej głównie na czerpanie ze środowiska, przyczynia się do postępującego jego niszczenia i w następstwie tego – do podcinania swoich życiodajnych korzeni. Najczęściej wymienia się następujące grupy szkód powodowanych przez turystów w środowisku przyrodniczym:

- niszczenie roślinności, fauny, przyrody nieożywionej,
- degradacja gleby,
- zanieczyszczanie środowiska, w szczególności powietrza i wód,
- pożary,
- zmiany funkcjonowania ekosystemów, mikroklimatu
- ubożenie krajobrazu.

Turystyka może także odciskać swoje negatywne piętno na społecznościach lokalnych, przyczyniając się do istotnych, negatywnych zmian w ich środowisku społeczno-kulturowym. Za najważniejsze z tych zmian, na ogół, uznaje się:

- degradację kultury i obyczajów regionalnych poprzez przejmowanie wzorców zachowań od turystów,
- komercjalizację kultury regionalnej – tworzenie na sprzedaż, szeroko pojętych, produktów pseudoludowej kultury,
- degradację istniejących struktur społecznych wskutek przejmowania od turystów ich hierarchii wartości, nieraz istotnie różnych od lokalnej,
- pogorszenie życia mieszkańców wskutek napływu zbyt wielkiej liczby turystów i ich zachowania, często zbyt swobodnego, nie liczącego się z pozostałymi turystami i mieszkańcami,
- dewastację dóbr kultury poprzez niszczenie obiektów zabytkowych, obiektów sakralnych, zbiorów muzealnych, dzieł sztuki itp.

Środowisko a turystyka w regulacjach międzynarodowych

Udowodniony fakt negatywnego oddziaływania turystyki na środowisko oraz wskazanie na jego dalekosiężne i długotrwałe skutki społeczne, wzbudziły powszechniejsze zainteresowanie, dopiero w ostatnim trzydziestoleciu XXw., gdy relacje pomiędzy środowiskiem a turystyką zaczęto podnosić na forum międzynarodowym. Kształtujący się w tym czasie pogląd, że nie jest dopuszczalna działalność gospodarcza człowieka, bez oglądania się na jej skutki dotyczące środowiska przyrodniczego i społeczno-kulturowego, również wpłynął na nowy ogląd turystyki. W 1972r. na konferencji ONZ w Sztokholmie sformułowano zasadę *ekorozwoju* inaczej *zrównoważonego rozwoju*, którego istotą miało być równorzędne traktowanie racji społecznych, ekonomicznych i ekologicznych, co oznacza-

ło konieczność integrowania problematyki ochrony środowiska z polityką w poszczególnych działach gospodarki¹.

Zasada *zrównoważonego rozwoju* pogodziła, niekiedy bezkompromisowe, zasady ochrony środowiska z niezbywalnymi prawami człowieka do tego środowiska, potwierdzonymi, w wielokrotnie rozszerzonym katalogu Praw Człowieka ONZ, z których najważniejsze, to prawo do należytych warunków życia, wolności od zanieczyszczeń i degradacji środowiska, utrzymania różnorodności biologicznej oraz wysokiego standardu zdrowia wolnego od szkód ekologicznych². Znalazienie kompromisu pomiędzy tymi różniącymi się, a niekiedy, przeciwstawnymi poglądami na środowisko i jego użytkowanie (odmienny pogląd od krajów europejskich na temat ochrony środowiska i jego wykorzystywania w procesach wytwórczych reprezentowały kraje trzeciego świata, a więc kraje o największym zapóźnieniu gospodarczym) w postaci zasady zrównoważonego rozwoju było sukcesem trudnym do przecenienia dla obecnego i przyszłych pokoleń. Jednak samo ogłoszenie tej zasady nie rozwiązało problemu poszanowania środowiska oraz jego właściwego użytkowania i ochrony. Niestety, trzeba było czekać jeszcze kolejne ćwierć wieku, aby proekologiczne postanowienia z lat siedemdziesiątych zaczęły się materializować; nastąpiło to dopiero w latach dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku. Zasadę zrównoważonego rozwoju ponownie przypomniano w 1992r. podczas Konferencji Organizacji Narodów Zjednoczonych nt. „Środowisko i Rozwój”, odbytej w tym roku w Rio de Janeiro, zwanej też „Szczytem Ziemi”. Uczestniczący w niej przedstawiciele państw przyjęli deklarację określającą zasady ekorozwoju. Omawiany dokument podkreśla prawo wszystkich ludzi do życia w środowisku odpowiednim dla ich zdrowia fizycznego i psychicznego oraz jednocześnie określa obowiązek szanowania Ziemi i wszystkich występujących na niej form życia. Z tego wywodzi się zasadę zrównoważonego rozwoju i formułuje ją w sposób następujący: *Zrównoważony rozwój jest to taki rozwój, który spełnia potrzeby czasów obecnych, nie naruszających zdolności przyszłych pokoleń do spełniania własnych potrzeb*³. Powyższe ustalenia potwierdzone są na kolejnych konferencjach międzynarodowych, poświęconych wzajemnym relacjom rozwoju gospodarczego i środowiska, szczególnie przyrodniczego.

Dla turystyki europejskiej, również polskiej, szczególne znaczenie ma Deklaracja Berlińska pt. „Różnorodność biologiczna i zrównoważona turystyka” przyjęta 7.03.1997 r. przez uczestników Międzynarodowej Konferencji Ministrów Ochrony Środowiska na temat bioróżnorodności i zrównoważonej turystyki. Mając na względzie to, że turystyka, będąc jednym z najszybciej rozwijających się sektorów gospodarki światowej i obejmując coraz większą liczbę ludzi, w coraz większym stopniu zwraca się ku terenom znajdującym się jeszcze w stanie względnie nie zmienionym, może poważnie przyczynić się do rozwoju

¹ G. Grabowska, *Europejskie prawo środowiska*, PWN, Warszawa 2001, s. 22.

² G. Grabowska, *Europejskie...*, jw., s. 39.

³ *Unia Europejska a ochrona środowiska. Wybrane fakty i przemyslenia*, Instytut na Rzecz Ekorozwoju, Warszawa 1998, s. 45.

społeczno-gospodarczego, ale jednocześnie także może przyczynić się do degradacji środowiska naturalnego, struktur społecznych i dziedzictwa kulturalnego, sygnatariusze Deklaracji Berlińskiej uzgodnili ogólne zasady prowadzenia działalności turystycznej, z których za najważniejsze należy uznać następujące⁴:

1. Działalność turystyczna powinna być zrównoważona pod względem ekologicznym, socjalnym i kulturowym. Rozwój i zarządzanie działalnością turystyczną powinno odbywać się zgodnie z celami, zasadami i zobowiązaniami zapisanymi w konwencji o różnorodności biologicznej.
2. Wszyscy zainteresowani powinni promować działalność turystyczną, która bezpośrednio lub pośrednio przyczynia się do ochrony przyrody i różnorodności biologicznej i która odbywa się z korzyścią dla lokalnych społeczności.
(...)
5. W jak najszerszym zakresie należy promować działalność turystyczną wykorzystującą techniki przyjazne dla środowiska, dla oszczędności wody, energii, zapobiegania zniszczeniu, oczyszczania ścieków, unikania wytwarzania odpadków stałych i zachęcania do recyklingu. Podobnie powinny być popierane działalności turystyczne zachęcające do wykorzystywania transportu publicznego i niezmotoryzowanego.
6. Wszyscy zainteresowani, w tym rządy, organizacje międzynarodowe, sektor prywatny i grupy ekologiczne powinni uznać wspólną odpowiedzialność za osiągnięcie zrównoważonych form turystyki. (...) Wszyscy zainteresowani powinni współpracować na szczeblu lokalnym, krajowym i międzynarodowym w celu osiągnięcia zrozumienia wymagań dla zrównoważonej turystyki. (...)
7. Należy opracować i wcielić do programów szkolenia dla osób profesjonalnie zajmujących się turystyką koncepcję i kryteria zrównoważonej turystyki. Społeczeństwo powinno być informowane i edukowane w zakresie korzyści z ochrony przyrody i bioróżnorodności przez trwale formy turystyki. (...)
Rozwinięciem przytoczonych zasad ogólnych są zawarte w omawianym dokumencie zasady szczegółowe. Najważniejsze z nich to⁵:
(...)
14. Gdzie możliwe i właściwe, powinny być stosowane instrumenty ekonomiczne i bodźce (...) za zrównoważoną turystykę (...).
15. Turystyka powinna rozwijać się w sposób przynoszący korzyść dla społeczności lokalnych, wzmacniając lokalną gospodarkę, zatrudniając lokalną siłę roboczą i, jeśli to przyjazne dla środowiska, używać lokalnych materiałów, lokalnych produktów rolniczych i tradycyjnych umiejętności. (...) Działalność turystyczna powinna respektować charakterystykę ekologiczną i możliwości środowiska lokalnego. Należy dołożyć wszelkich starań, aby respektować tradycyjne style życia i kultury.

⁴ Deklaracja Berlińska „Różnorodność biologiczna i zrównoważona turystyka”, Materiały szkoleniowe PTTK, ZG PTTK, Warszawa 1998, s. 14–18.

⁵ Deklaracja Berlińska..., jw., s. 17–18.

16. Turystyka powinna być ograniczona, a gdzie konieczne trzeba jej zapobiegać, na obszarach ekologicznie i kulturalnie wrażliwych. Na tych obszarach należy unikać wszystkich form masowej turystyki. (...)
17. Turystyka na obszarach chronionych powinna być prowadzona w sposób zapewniający osiągnięcie celu chronionych obszarów. Gdziekolwiek turystyka może przyczynić się do osiągnięcia celów ochrony na obszarach chronionych, tam takie działania powinny być promowane i powinno się do nich zachęcać, również dla przetestowania w kontrolowany sposób wpływu turystyki i bioróżnorodności. Na bardzo wrażliwych obszarach, w rezerwach przyrodniczych i innych ściśle chronionych obszarach, działalność turystyczna powinna być ograniczona do minimum.
(...)

Środowisko a turystyka w prawie polskim

Międzynarodowe echa działań na rzecz zrównoważonego rozwoju zauważone również w Polsce. Pierwsze istotne znamiona zmiany poglądów w kraju na wzajemne relacje pomiędzy środowiskiem, głównie przyrodniczym, a gospodarką wyraźniej wystąpiły w końcu lat siedemdziesiątych ubiegłego stulecia. Propagatorami zrównoważonego rozwoju – idei znanej na świecie już od co najmniej dziesięciu lat – były wówczas organizacje i społeczne ruchy ekologiczne, ludzie nauki, a także niektóre organizacje mające zapisane w swoich statutach uprawianie turystyki sprzyjającej środowisku naturalnemu człowieka (należy tu wymienić Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze, które – sięgając do korzeni – od ponad stu lat propaguje uprawianie turystyki sprzyjającej środowisku przyrodniczemu i kulturowemu). Te wszystkie organizacje, ruchy społeczne i grupy ludzi nauki utworzyły nieformalny, ale skuteczny lobbings na rzecz ekorozwoju w Polsce, który zaowocował tym, że w 1991 r. Sejm i Senat RP przyjęły dokument *Polityka ekologiczna państwa*, przygotowany przez rząd w 1990 r. W tym dokumencie, o fundamentalnym znaczeniu dla racjonalnego zarządzania zasobami przyrodniczymi i społecznymi, zostały wyartykułowane zadania, które należałoby zrealizować, aby wdrożyć w Polsce założenia zrównoważonego rozwoju. W kolejnych latach był on rozszerzany i fikowany, ale nie stał się, niestety, podstawą żadnych działań praktycznych. Pomimo tego nie utracił swojego znaczenia i nadal jest podstawowym dokumentem określającym stosunek państwa do istotnych problemów ochrony środowiska i rozwoju kraju.

Zasadniczy przełom we wdrażaniu zasad zrównoważonego rozwoju w kraju nastąpił jednak dopiero po podpisaniu przez Polskę (Bruksela, 16.12.1991 r.) Układu Europejskiego, ustanawiającego stowarzyszenie pomiędzy Rzeczpospolitą Polską, z jednej strony, a Wspólnotami Europejskimi i ich Państwami Członkowskimi, z drugiej strony⁶. Podpisanie wymienionego Układu, zwanego często Układem o stowarzyszeniu, siłą rzeczy, wymuszało na Polsce przestrzeganie zobowiązań

w nim zawartych, które obligowały nasz kraj do powiązania rozwoju gospodarczego i społecznego z ochroną środowiska w zakresie i na poziomie wymaganym przez jego sygnatariuszy, co musiało skutkować dostosowaniem ustawodawstwa polskiego do istniejącego we Wspólnocie Europejskiej. Stosując się do zobowiązań wynikających z Układu o stowarzyszeniu, Polska przyjęła już szereg rozwiązań. Spośród wielu z nich można wskazać te, które zdają się być najbardziej istotne dla omawianej problematyki:

- Ustawa o ochronie i kształtowaniu środowiska (przyjęta w 1980r. i znowelizowana w 1997r.) oraz ustawy segmentowe, regulujące politykę ochrony środowiska w poszczególnych jego obszarach (m. in. ochrona lasów, zwierząt, gospodarowanie odpadami, korzystanie z wód). Ustawa ta uznaje ochronę środowiska za jedno z podstawowych zadań, które powinno być realizowane w zgodzie z zasadami zrównoważonego rozwoju. Zawiera ona także definicję zrównoważonego rozwoju, którym jest *taki rozwój społeczno-gospodarczy, w którym w celu równoważenia szans dostępu do środowiska poszczególnych społeczeństw lub ich obywateli – zarówno współczesnego, jak i przyszłych pokoleń – następuje proces integrowania działań politycznych, gospodarczych i społecznych z zachowaniem równowagi przyrodniczej oraz trwałości podstawowych procesów przyrodniczych*⁶,
- Ustawa o ochronie przyrody (1991 r.) ze wszystkimi późniejszymi nowelami,
- Ustawa o zagospodarowaniu przestrzennym (1994 r.), postanawiająca o tym, że zasady zrównoważonego rozwoju będą podstawą postępowania w sprawach przeznaczania terenów na określone cele i zasad ich zagospodarowania,
- przyjęta przez Sejm uchwała w sprawie polityki zrównoważonego rozwoju (1995 r.), zalecająca Rządowi kontynuację działań na rzecz wprowadzania zasad zrównoważonego rozwoju w Polsce, wskazująca jednocześnie na konieczność powszechnej edukacji społeczeństwa uświadamiającej sens i konieczność przyjęcia tych zasad,
- przyjęta przez Sejm rezolucja w sprawie harmonizacji polityki transportowej z polityką ekologiczną państwa (1995 r.),
- dokument II Polityka Ekologiczna Państwa, opracowany przez rząd został skierowany do Sejmu w 2000r., określający główny cel polityki ekologicznej państwa, którym jest zapewnienie społeczeństwu polskiemu bezpieczeństwa ekologicznego oraz opracowanie i realizacja strategii zrównoważonego rozwoju kraju,
- Rządowy Program Wsparcia Rozwoju Turystyki w latach 2001–2006 pt. „Strategia rozwoju turystyki w latach 2001–2006”, przyjęty przez Radę Ministrów 24.04.2001 r.

Wagę problemu polityki zrównoważonego rozwoju podkreśla uchwalona w 1997r. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Jej art. 5, kluczowy dla polityki zrównoważonego rozwoju mówi⁸: *Rzeczpospolita Polska strzeże niepodległości i nie-*

⁶ J. Ciechanowicz, *Międzynarodowe prawo ochrony środowiska*, PWN, Warszawa 1999, s. 74.

⁷ Tamże, s. 80.

naruszalności swojego terytorium, zapewnienia wolności i prawa człowieka i obywatela oraz bezpieczeństwo obywateli, strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnienia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju. Konstytucja ustala ochronę środowiska jako priorytetowe zadanie dla wszystkich obywateli oraz władz i, idąc za rozwiązaniami międzynarodowymi (raport ONZ, 1994 r.), przyznaje każdemu prawo do informacji o stanie i ochronie środowiska. W kontekście priorytetu ochrony środowiska, nakłada na każdego obowiązek dbałości o stan środowiska i określa, że każdy ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenia. Natomiast na władze publiczne Konstytucja nakłada obowiązek ochrony środowiska, zapewnienia bezpieczeństwa ekologicznego obywatelom, wspierania działań obywateli na rzecz ochrony środowiska oraz zapobiegania negatywnym skutkom oddziaływania degradacji środowiska na zdrowie.

Jak już wspomniano, dla turystyki polskiej szczególne znaczenie ma Deklaracja Berlińska. Analizując zawartą w niej zasadę zrównoważonego rozwoju i wynikające z niej postanowienia dotyczące turystyki, można powiedzieć, iż współczesne rozumienie turystyki oddała w zasadzie rozstrzygnięcie dylematu: *chronić środowisko przed turystyką czy chronić je dla turystyki*, przyjęto bowiem zasadę, że aczkolwiek priorytet ma ochrona środowiska, to jego zasoby powinny być dostępne także dla turystyki, wszakże z pewnymi ograniczeniami, gdyż przy wszystkich swoich zaletach, turystyka może stanowić dla nich jednak istotne zagrożenie.

Przyjmując Deklarację Berlińską, Polska zobowiązała się do przestrzegania jej postanowień oraz ich wdrażania do krajowej polityki gospodarczej, co już zostało w znacznym stopniu wykonane. Niestety, na pozytywne skutki tych działań trzeba będzie poczekać co najmniej kilkanaście lat, bowiem zmniejszanie szkód poczynionych w środowiskach przyrodniczym i społeczno-kulturowym, nie mówiąc o ich odtwarzaniu, jest procesem długotrwałym, osłabianym w warunkach polskich jeszcze zbyt małą świadomością skutków nieprzemysłowej i niefrasobliwej eksploatacji dóbr naturalnych. Zatem, nie bez racji uchwała Sejmu z 1995r. wskazuje szeroko pojętą edukację proekologiczną społeczeństwa polskiego, jako zadanie pierwszoplanowe, gdyż stan świadomości o zagrożeniach, wynikających z nieprzemysłowej działalności gospodarczej (także turystyki), marginalizującej zjawisko, nieraz bezpowrotnego, degradowania przez nią środowiska przyrodniczego i społeczno-kulturowego, będzie rękojmnią rzeczywistego wdrażania słusznych zasad zrównoważonego rozwoju.

Przenosząc zasadę zrównoważonego rozwoju na grunt turystyki, jako gałęzi gospodarki, wprowadzono pojęcie *turystyki zrównoważonej* (turystyki łagodnej, turystyki przyjaznej, turystyki zgodnej z zasadami ekorozwoju). Prawo obywatelstwa uzyskał również inny, jej równoważny, termin: *ekoturystyka*⁹ (czasami stosowany jest także termin *turystyka alternatywna*), który, zgodnie z ideą jego propagatorów, określa taką formę turystyki, która jest najbardziej przyjazna środowisku, gdyż zwykle jest ona uprawiana na obszarach o najwyższych walorach przyrodniczych

⁸ Tamże, s. 79.

⁹ D. Zaręba, *Ekoturystyka. Wyzwania i nadzieje*, PWN, Warszawa 2000, s. 47.

i krajobrazowych przez ludzi o wysokiej wiedzy ekologicznej, nie degraduje środowiska przyrodniczego i kulturowego, a wręcz przyczynia się do jego ochrony. Zatem, co warto szczególnie podkreślić, jednym z warunków uprawiania takiej turystyki jest odpowiedni poziom świadomości ekologicznej jej uczestników. Przyjmuje się, że ekoturystyka¹⁰:

- jest formą aktywnego i dogłębnego zwiedzania obszarów o wybitnych walorach przyrodniczych i kulturowych,
- strzeże harmonii ekosystemów przyrodniczych i odrębności kulturowej lokalnych społeczności,
- dostarcza środków finansowych dla ochrony środowiska przyrodniczego i kulturowego oraz dostarcza korzyści ekonomiczne-społecznych miejscowej ludności.

Z określenia ekoturystyki wynika, że jej uczestnikami powinni być ludzie o dużej wiedzy, świadomości i wrażliwości ekologicznej, zainteresowani środowiskiem przyrodniczym i kulturowym terenu, po którym podróżują. Z drugiej strony ekoturystyka powinna także uczyć i kształtować postawy jej uczestników.

Turystyka na obszarach chronionych w Polsce

Najbardziej atrakcyjnymi terenami do uprawiania ekoturystyki są obszary o najwyższych walorach przyrodniczych i kulturowych, a więc są to, z zasady, obszary chronione, oferujące zwiedzającym możliwie nieskażone środowisko i często unikalne obiekty przyrodnicze oraz kulturowe. Ale turystyka, czy w ogóle jakakolwiek eksploracja tych terenów musi podlegać odpowiedniemu nadzorowi. Jest to zgodne z Konstytucją, gdyż, jak już było powiedziane, ustala ona bezwzględny priorytet ochrony środowiska, co skutkuje również możliwością ustawowego ograniczania korzystania przez jednostkę z konstytucyjnych praw i wolności w zakresie, szeroko pojętego, użytkowania środowiska naturalnego. Tak więc, obszary o dużej wartości przyrodniczej, krajobrazowej oraz kulturowej są w Polsce prawnie chronione, podobnie, zresztą, jak i na świecie. Ranga problemu ochrony tych obszarów jest niezwykle wysoka, gdyż jest regulowana wielokrotnie nowelizowaną (ostatni raz w roku 2001) Ustawą o ochronie przyrody z 1991 r. Określa ona następujące rodzaje obszarów i innych form ochrony przyrody¹¹:

- parki narodowe, obejmujące obszary chronione wyróżniające się szczególnymi wartościami naukowymi, przyrodniczymi, społecznymi, kulturowymi i wychowawczymi, o powierzchni nie mniejszej niż 1000 ha. Na obszarze parku narodowego ochronie podlega całość przyrody oraz swoiste cechy krajobrazu, a więc bezwzględne pierwszeństwo mają tu działania na rzecz ochrony przyrody przed wszystkimi innymi działaniami. Część parku narodowego może być

¹⁰ Tamże, s. 48.

¹¹ M. Walczak, T. Lubelska, J. Radziejowski, M. Smogorzewska, *Obszary chronione w Polsce*, IOŚ, Warszawa 1993, s. 14-18.

wydzielona jako rezerwat ścisły, w którym nie prowadzi się żadnych prac o charakterze gospodarczym,

- rezerваты przyrody – obszary obejmujące zachowane w stanie naturalnym lub mało zmienionym ekosystemy, określone gatunki roślin i zwierząt, elementy przyrody nieożywionej mające istotną wartość ze względów naukowych, przyrodniczych, kulturowych bądź krajobrazowych,
- parki krajobrazowe – obszary chronione ze względu na wartości przyrodnicze, historyczne i kulturowe,
- obszary chronionego krajobrazu obejmują wyróżniające się krajobrazowe terytory o różnych typach ekosystemów,
- ochrona gatunkowa roślin i zwierząt ma na celu zabezpieczenie przed wyginieciem dziko występujących roślin i zwierząt oraz zachowanie różnorodności gatunkowej i genetycznej,
- ochrona indywidualna obejmująca:
 - pomniki przyrody, które są obiektami objętymi ochroną indywidualną (pojedyncze drzewa, grupy drzew, aleje, głązy narzutowe, skałki),
 - stanowiska dokumentacyjne przyrody nieożywionej chronią ważne pod względem naukowym i dydaktycznym miejsca występowania formacji geologicznych nagromadzeń skamieniałości lub utworów mineralnych oraz fragmenty eksploatowanych i nieczynnych wyrobisk powierzchniowych i podziemnych,
 - użytki ekologiczne stanowią zasługujące na ochronę pozostałości ekosystemów, takich jak: naturalne zbiorniki śródleśne i śródpolne, kępy drzew i krzewów, bagna, wydmy, starorzecza itp.,
 - zespoły przyrodniczo-krajobrazowe wyznacza się w celu ochrony wyjątkowo cennych fragmentów krajobrazu naturalnego i kulturowego, aby zachować jego wartości estetyczne.

Oprócz ustawowo określonych ogólnopolskich obszarów i form ochrony przyrody coraz częściej występują inicjatywy regionalne bądź lokalne na rzecz ochrony przyrody i środowiska. Należy tu przede wszystkim wymienić inicjatywę Zielone Płuca Polski¹², obejmującą północno-wschodnią, najmniej zdewastowaną część kraju, a polegającą na wspólnym planowaniu i zarządzaniu, poprzez porozumienie lokalnych administracji, zasobami przyrodniczymi zgodnie z zasadą zrównoważonego rozwoju. Rozważana jest także inicjatywa Zielony Pierścień Bałtyku, która dotyczy współpracy międzynarodowej w zakresie ochrony Morza Bałtyckiego¹³.

Ustawa o ochronie przyrody powołuje służby ochrony parków oraz w rozdziale 6 określa uprawnienia organizacji społecznych i osób fizycznych mających na celu ochronę przyrody. Niestety, pomija całkowicie tę służbę ochotniczą,

¹² K. Wolfram, *Ochrona krajobrazu w programie Zielone Płuca Polski*, Ziemia '98, PTTK, Warszawa 1998, s. 63–74.

¹³ J. Radziejowski, *Aktualne problemy ochrony krajobrazu przyrodniczego i kulturowego w Polsce*, Ziemia '98, PTTK, Warszawa 1998, s. 36.

która pod nazwą Straży Ochrony Przyrody funkcjonowała w Polsce od 1957 r., a której działalność dla ochrony przyrody jest nie do przecenienia. Straż Ochrony Przyrody¹⁴ (SOP), jedna z ciekawszych form instytucjonalnej ochrony przyrody w Polsce, była organizacją społeczną powołaną 30.04.1957 r. zgodnie z delegacją zawartą w Ustawie o ochronie przyrody z 1949 r. Sygnatariuszami SOP były następujące stowarzyszenia: LOP, PTTK, PZŁ, PZW oraz PZA i członkowie tylko tych stowarzyszeń mogli być do niej rekrutowani. SOP była organem społecznym administracji państwowej i współpracowała z jej organami w zakresie przestrzegania przepisów o ochronie przyrody. Członkowie SOP mieli prawo występowania wobec osób popełniających wykroczenia przeciwko przepisom o ochronie przyrody, w szczególności mieli prawo do:

- legitymowania osób wykraczających przeciwko przepisom o ochronie przyrody, a w przypadku odmowy okazania dokumentu tożsamości – doprowadzenie tych osób do posterunku służb porządkowych (policja, straż miejska, straż powołana przez zarząd obszaru chronionego),
- rekwirowania przedmiotów wykorzystywanych w czasie popełnienia wykroczenia przeciwko przepisom o ochronie przyrody,
- składania zawiadomień do organów powołanych do ścigania czynów stanowiących naruszenie przepisów o ochronie przyrody.

Działalność członków SOP nie polegała tylko na patrolowaniu ochranianego obszaru i podejmowaniu interwencji, ale również obejmowała elementy edukacyjne, takie jak:

- instruowanie o obowiązujących przepisach z zakresu ochrony przyrody osób, przebywających na obszarach chronionych na mocy przepisów o ochronie przyrody,
- popularyzowanie idei ochrony przyrody zarówno wśród młodzieży, jak i ludzi dorosłych.

Pomijając Straż Ochrony Przyrody, obowiązująca Ustawa o ochronie przyrody ustanawia społecznego opiekuna przyrody, którym może być każdy obywatel, który wyrazi zgodę do objęcia tej funkcji, posiada pełną zdolność do czynności prawnych, nie był karany za przestępstwa oraz posiada znajomość przepisów prawnych. To rozwiązanie różni się od poprzedniego tym, że społecznymi opiekunami przyrody mogą teraz zostać przypadkowe osoby, które nie do końca muszą rozumieć wzajemne relacje pomiędzy potrzebą ochrony przyrody a potrzebą jej racjonalnego użytkowania np. poprzez uprawianie turystyki.

Wszystkie rodzaje obszarów chronionych, oprócz rezerwatów ścisłych w parkach narodowych, są dostępne dla turystyki, ale z zachowaniem określonych zasad jej uprawiania. Zasady te dotyczą zachowania turystów na terenie obszaru chronionego oraz ograniczeń w ruchu turystycznym na tym obszarze i są tym bardziej rygorystyczne, im bardziej jest ścisła ochrona. Zasady uprawiania turystyki na obszarach chronionych są ustalane przez zarządy tych obszarów. W zależności od

¹⁴ K. Kaliszuk, J. Solon, *Straż Ochrony Przyrody*, Materiały metodyczno-szkoleniowe, PTTK „Kraj”, Warszawa 1987, s. 64.

rodzaju chronionego obszaru mogą być na nim uprawiane następujące rodzaje turystyki:

- na terenach parków narodowych i rezerwatów jest dozwolona turystyka tylko po odpowiednio wyznakowanych trasach i która ma przede wszystkim charakter poznawczy i edukacyjny (turystyka kwalifikowana); obiekty usługowe (baza noclegowa, baza gastronomiczna itp.) powinny być zlokalizowane poza granicami parku i rezerwatu,
- na terenach parków krajobrazowych dozwolona jest turystyka kwalifikowana oraz dopuszczalne są pewne formy turystyki masowej, np. swobodne spacery po lesie, zbieranie runa leśnego, narciarstwo zjazdowe,
- na obszarach chronionego krajobrazu dozwolone są wszystkie formy turystyki z zachowaniem podstawowych zasad ochrony przyrody.

Analiza ruchu turystycznego w Polsce wskazuje na to, że najbardziej turystycznie atrakcyjnymi obszarami są obszary chronione. Tezę tę potwierdzają badania, iż atrakcyjność obszarów turystycznych gwałtownie wzrasta z chwilą, gdy zostaną one uznane za obszary chronione, zwłaszcza za parki narodowe¹⁵. Jest to sytuacja paradoksalna, gdyż tworzenie parku narodowego jest podyktowane koniecznością ochrony szczególnie cennych walorów przyrodniczych, zaś tymczasem pobudza to zwiększone zainteresowanie społeczeństwa tym obszarem, które skutkuje zwielokrotnionym ruchem turystycznym, na ogół, powodującym niszczenie tego, co miało podlegać ochronie.

Turystyka w parkach narodowych i na terenie innych obszarów chronionych, ze względu na jej skalę oraz ze względu na ogólnie niski poziom świadomości ekologicznej polskiego społeczeństwa i, bardzo często, także niski poziom jego przygotowania do kulturalnego uprawiania turystyki jest jednym największych problemów współistnienia turystyki i środowiska przyrodniczego oraz społeczno-kulturowego. Uwzględniając to, iż turystyka musi być podporządkowana głównemu celowi parków narodowych, którym jest ochrona przyrody, ich zarządy stosują regulacje, dotyczące głównie zachowania turystów na terenie parku oraz liczby turystów, którzy jednocześnie mogą przebywać na jego terenie. Do typowych regulacji zachowania turystów na terenie parku należą:

- zakaz niszczenia oraz pozyskiwania wszelkich składników przyrody,
- ograniczenie poruszania się po terenie parku do pory dziennej,
- nakaz poruszania się tylko oznakowanych lub inaczej określonych trasach,
- zakaz hałasowania,
- zakaz biwakowania i rozpalania ognisk poza wyznaczonymi miejscami,
- nakaz prowadzenia grup turystycznych przez uprawnionych przewodników.

Ponadto w niektórych parkach wprowadza się opłaty za wstęp oraz korzystanie z urządzeń parku. Także możliwe jest okresowe zamykanie szlaków turystycznych.

¹⁵ S. Liszewski, *Rola środowiska przyrodniczego i kulturowego w rozwoju turystyki w Polsce*, Kongres Turystyki Polskiej „Turystyka – szansą rozwoju kraju” (materiały pokongresowe), UKFiT, Warszawa 1996, s. 125.

Regulowanie liczby turystów, którzy jednocześnie mogą przebywać na terenie parku opiera się na zasadzie, że intensywność ruchu turystycznego nie może powodować nadmiernego obciążenia środowiska przyrodniczego i zakłócać środowiska społecznego odwiedzanego terenu. Pożądana poziom intensywności ruchu turystycznego może być oceniany za pomocą następujących wskaźników¹⁶:

- *chłonność naturalna* dotyczy bezpośrednio środowiska przyrodniczego i oznacza maksymalną liczbę turystów, którzy mogą w tym samym czasie poruszać się na danym obszarze, nie powodując w nim ujemnych zmian ekologicznych; wskaźnik ten na ogół nie jest stały dla rozpatrywanego obszaru, ale zwykle zmienia swoją wartość najczęściej w zależności od pór roku i rodzaju turystyki (np. dla turystów pieszych wskaźnik ten może przyjmować większe wartości, a dla turystów kolarzy – jeżeli taka turystyka jest dopuszczalna na danym obszarze – mniejsze),
- *pojemność turystyczna* nie dotyczy bezpośrednio środowiska przyrodniczego, a dotyczy infrastruktury turystycznej i oznacza maksymalną liczbę turystów, którzy mogą w tym samym czasie korzystać z infrastruktury turystycznej, komunalnej itp. regionu, w którym się znajdują, nie powodując obniżenia poziomu usług i nie wywierając szkodliwego wpływu na społeczność lokalną.

W krajach europejskich stosuje się, z zasady, jeden wskaźnik określający tzw. pojemność turystyczną (także *pojemność ekologiczną*), który łączy niejako trzy pojemności turystyczne: ekologiczną – dotyczącą środowiska przyrodniczego (odpowiada *chłonności naturalnej*), kulturową i społeczną – dotyczącą wpływu turystyki na społeczność lokalną, psychologiczną – dotyczącą samych turystów, których zbytne nasilenie może spowodować obniżenie komfortu uprawiania turystyki, poprzez degradację wartości poszukiwanych przez turystów.

Bez względu na to, które z tych wskaźników zostaną przyjęte, w praktyce napotyka się na szereg istotnych trudności w ustaleniu ich wartości dla poszczególnych obszarów odwiedzanych przez turystów, przede wszystkim – obszarów chronionych. Ze względu na to, dla obszarów chronionych wskaźniki, określające dopuszczalną intensywność ich penetracji turystycznej, ustalają zarządy tych obszarów, opierając się głównie na znajomości specyfiki obszaru i walorów naturalnych podlegających ochronie oraz na własnym doświadczeniu.

Regulowanie ruchu turystycznego tylko za pomocą katalogu szczegółowych zakazów i nakazów, dotyczących zachowania turystów oraz ograniczania intensywności turystyki nie zapewni kształtowania się pożądaných wzajemnych relacji pomiędzy turystyką a środowiskiem przyrodniczym i społeczno-kulturowym. Konieczna jest tutaj stała działalność edukacyjna, nosząca często nazwę *wychowania dla turystyki*, tym bardziej, że świadomość ekologiczna naszego społeczeństwa daleko odbiega od prezentowanej przez społeczności krajów europejskich, UAS czy Japonii. *Wychowanie dla turystyki*, wskazane w uchwale sejmowej z 1995r. jako działanie wysoce pożądane, a nawet konieczne, powinno być procesem kształcenia ustawicznego, poczynając już od szkoły podstawowej. Powinno ono obejmować różne formy i treści teoretycznego oraz praktycznego kształcenia ekologicznego

¹⁶ D. Zaręba, *Ekoturystyka...*, jw., s. 12–16.

i turystycznego, tak aby w społeczeństwie zaszczyścić określony sposób myślenia o środowisku oraz pożądane wzorce zachowań w kontaktach z innymi turystami, lokalnymi społecznościami, środowiskiem przyrodniczym i kulturowym. Istotnie pozytywną rolę mogą tutaj odegrać różnego rodzaju organizacje zajmujące się problematyką ochrony środowiska i turystyką.

Jedną z form zaawansowanej turystyki, spełniającej postulaty ekoturystyki i dopuszczonej do uprawiania na obszarach szczególnie chronionych tj. parkach narodowych i rezerwach, jest turystyka kwalifikowana. Turystyka kwalifikowana była i jest propagowana przez Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze, które położyło podwaliny pod jej ukształtowanie, jako najwyższa intelektualnie i ekologicznie forma czynnego wypoczynku.

Turystyka kwalifikowana w PTTK

Turystyka kwalifikowana jako idea i forma uprawiania turystyki jest nierozdzielnie związana z Polskim Towarzystwem Turystyczno-Krajoznawczym już od ponad stu lat, gdyż pierwsze wycieczki turystyki kwalifikowanej, chociaż jeszcze tak się nie nazywały, były organizowane w Towarzystwie Tatrzańskim, a potem w Polskim Towarzystwie Tatrzańskim, które wraz z Polskim Towarzystwem Krajoznawczym dały początek PTTK.

Termin *turystyka kwalifikowana* przyjął się w PTTK na początku lat 50-tych dla wspólnego określenia tych dziedzin turystyki, które reprezentowały przekazywane do Towarzystwa sekcje turystyczne pozostałych z pożogi wojennej związków sportowych. Takim to mianem, między innymi, określano turystykę kolarską kajakową, żeglarską. Z czasem ten termin przyjął się powszechnie i nabrał znacznie głębszego znaczenia.

Termin *turystyka kwalifikowana* wzbudza sporo emocji i kontrowersji. W jednych środowiskach jest on przyjmowany bez zastrzeżeń, w innych, natomiast, zastępuje się go innymi, najczęściej terminem *turystyka aktywna* i rzadziej *turystyka przyjazna*, turystyka zgodna z zasadami ekorozwoju. Na temat zasadności stosowania takiego bądź innego terminu wypowiedziano już tyle słów za i przeciw, że można nie podejmować dyskusji na ten temat. Nie mniej dla potrzeb precyzyjniejszego ujęcia tematyki turystyki kwalifikowanej w PTTK przyjmuje się jej następujące określenie¹⁷:

Turystyka kwalifikowana jest najwyższą formą turystyki, uznawaną za turystykę właściwą, wymagającą do jej uprawiania równego, harmonijnego oraz celowego połączenia zdolności intelektualnych i psychofizycznych turysty.

Celem turystyki kwalifikowanej jest zarówno czynny, aktywny wypoczynek, doskonalenie fizycznej i zdrowotnej sylwetki uprawiającego tę turystykę, jak również podnoszenie jego wiedzy o kraju, a także otaczającym go środowisku i wzajemnych z nim relacjach. Uprawianie turystyki kwalifikowanej wymaga przede wszystkim:

¹⁷ T. Łobozewicz, R. Kogut, R. Szymtke, *Turystyka kwalifikowana*, Toltour, Warszawa 1997, s. 7-8.

- osiągnięcia możliwie najwyższego stopnia specjalizacji (wtajemniczenia turystycznego) w wybranej dziedzinie turystyki,
- ciągłego dbania o utrzymanie takiego poziomu sprawności fizycznej, który zapewniłby nieskrępowane uprawianie turystyki z uwzględnieniem obiektywnych ograniczeń wynikających z wieku i stanu zdrowia,
- nabycia umiejętności posługiwania się sprzętem turystycznym i jego wykorzystywaniem w terenie oraz środkami lokomocyjnymi, stosownie do uprawianej dziedziny turystyki,
- nabycia umiejętności organizowania imprez turystycznych,
- nabycia oraz ciągłego doskonalenia wiedzy dotyczącej właściwego poruszania się w środowisku naturalnym i chronienia zasobów przyrodniczych oraz kulturowych,
- przygotowania się do samodzielnego zdobywania i opanowywania wiedzy krajoznawczej, stanowiącej podstawę intelektualną każdej imprezy turystyki kwalifikowanej.

Turystyka kwalifikowana jest dostępna dla wszystkich grup społecznych o różnym statusie materialnym oraz o różnym przygotowaniu turystycznym. Ten rodzaj turystyki może być uprawiany przez osoby w różnym wieku i o różnym stanie zdrowia. Zatem turystyka kwalifikowana jest ofertą dla wszystkich. Turystyka kwalifikowana:

- może być szczególnie przydatna jako element wspomagający edukację ekologiczną społeczeństwa, szczególnie młodzieży,
- daje możliwość relatywnie taniego aktywnego wypoczynku,
- wpływa dodatnio na zachowanie i rozwój tężyzny fizycznej i dobrej kondycji psychicznej,
- stanowi doskonałą propozycję do wykorzystania czasu wolnego w ciągu każdego dnia, nie tylko w okresie wakacji i urlopu.

Warunki uprawiania turystyki kwalifikowanej:

- istnienie liderów takiej turystyki, którzy byliby w stanie zorganizować wokół siebie grupę chętnych do uprawiania takiej turystyki. Szczególną rolę powinni odgrywać tutaj nauczyciele,
- odpowiednia baza turystyczna (np. schroniska, stacje wodne i bazy namiotowe PTTK), oferująca po niskich cenach podstawowe usługi turystyczne w postaci informacji turystycznej, dostępu do urządzeń sanitarnych, noclegu, dostępu do kuchni turystycznej i ewentualnie gastronomii barowej,
- system znakowanych szlaków turystycznych, obowiązujący na obszarach chronionych i wielce pożądany na innych obszarach turystycznie atrakcyjnych, szczególnie przydatny dla turystów mniej zaawansowanych w wędrowaniu.

Turystyka kwalifikowana może być uprawiana grupowo oraz indywidualnie. Dla turystów mniej wprawnych i młodzieży szkolnej zaleca się grupowe uprawianie tej turystyki pod nadzorem przewodnika. Grupy turystyczne mogą być organizowane na stałe lub doraźnie według potrzeb w dowolnych środowiskach: w szkołach, w osiedlach, gminach itp. W sprawach związanych z organizacją turystyki kwalifikowanej proponuję skorzystać z wieloletnich doświadczeń PTTK.

Koszt uprawiania turystyki jest zróżnicowany i zależy głównie od kosztu sprzętu za pomocą, którego następuje przemieszczanie się w terenie oraz od długotrwałości wycieczki. Najtańszą formą turystyki kwalifikowanej jest najszerzej dostępna turystyka piesza, zarówno górską, jak i nizinna.

Uprawianie turystyki kwalifikowanej wymaga uprzedniego przygotowania jej adeptów, którymi są zwykle osoby młode, chociaż nie jest to regułą, i obeznane z turystyką raczej na poziomie amatorskim. Mając na względzie swoje zadania w dziedzinie *wychowania dla turystyki*, PTTK wypracowało i od dawna stosuje model kształtowania turysty kwalifikowanego poczynając od początkującego turysty, a skończywszy na osobie przygotowanej do samodzielnego uprawiania turystyki kwalifikowanej w ramach wybranej dziedziny turystyki oraz do organizowania imprez takiej turystyki dla innych.

Tworząc wymieniony wyżej model uwzględniono wiele wymagań, których spełnienie było warunkiem uzyskania rozwiązania praktycznie przydatnego, łatwego w stosowaniu oraz dającego duże prawdopodobieństwo sukcesu. Wśród wymienionych wymagań uwzględniono to, że :

- proces tworzenia turysty kwalifikowanego jest długotrwały i rozciągnięty w czasie nieraz na kilka lat,
- kształtowanie intelektualnej i fizycznej sylwetki przyszłego turysty kwalifikowanego musi opierać się na stopniowanym wysiłku w obydwu tych kierunkach równocześnie,
- długi czas zdobywania niezbędnej wiedzy teoretycznej i umiejętności praktycznych powoduje często występowanie znużenia, tak więc forma kształtowania turysty kwalifikowanego musi być dla niego atrakcyjna,
- powinny być zachowane właściwe proporcje pomiędzy objętością przekazywanej wiedzy teoretycznej i praktycznej,
- powinny być zachowane także właściwe proporcje pomiędzy wiedzą przekazywaną przez nauczycieli-instruktorów a uzyskiwaną indywidualnie przez zainteresowanego.

Wiele lat doświadczeń doprowadziło do tego, że obecnie funkcjonujący model przygotowania turysty kwalifikowanego, ukształtowany koncepcyjnie już bez mała na początku istnienia PTTK na podstawie doświadczeń jego protoplastów: Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego i Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego, zawiera wzajemnie powiązane elementy, oddziałujące zarówno na intelektualną, jak również fizyczną sferę turysty. Podstawowymi elementami omawianego modelu są:

- system kształcenia w PTTK.
- system odznak turystyki kwalifikowanej.
- system znakowanych szlaków turystycznych.
- zagospodarowanie turystyczne kraju.

System kształcenia w PTTK jest zbiorem wzajemnie powiązanych przedsięwzięć zapewniających podnoszenie wiedzy turystycznej członkom PTTK, aż do uzyskania uprawnień członka tzw. kadry programowej PTTK, które oznacza przygotowanie krajoznawcze, ekologiczne i turystyczne na poziomie uprawniającym do samodzielnego organizowania i prowadzenia imprez turystyk kwalifikowanej dla innych.

Kształceniu teoretycznemu i praktycznemu na poziomie podstawowym są poddawani wszyscy członkowie PTTK, szczególnie nowoprzyjęci do Towarzystwa. Treści przekazywane w ramach tego kształcenia dotyczą głównie historii i dnia dzisiejszego PTTK, jego celów i zadań, pojęcia krajoznawstwa, dziedziny turystyki kwalifikowanej, ochrony środowiska naturalnego człowieka i zabytków, bezpieczeństwa uprawiania turystyki i niesienia pierwszej pomocy. Kształcenie na poziomie zaawansowanym jest dostępne dla tych członków PTTK, którzy spełniają określone warunki i chcą uzyskać uprawnienia członka kadry programowej PTTK w wybranej przez siebie dziedzinie turystyki kwalifikowanej. Szkolenie na tym etapie obejmuje wszechstronną charakterystykę wybranej dziedziny turystyki kwalifikowanej, zasady jej uprawiania w zgodzie z wymaganiami ochrony środowiska przyrodniczego i społeczno-kulturowego, zasady współpracy ze służbami ratowniczymi, ochronnymi, porządkowymi i innymi funkcjonującymi na terenach uprawiania wybranej dziedziny turystyki kwalifikowanej oraz zasady organizowania i prowadzenia imprez takiej dziedziny turystyki kwalifikowanej. Szkolenie zaawansowane ma również na celu dokonanie właściwej oceny predyspozycji intelektualnych, psychicznych i fizycznych oraz umiejętności organizatorskich, niezbędnych do prowadzenia imprez w ramach wybranej dziedziny turystyki kwalifikowanej. Ma także na celu wpojenie pewnych zasad etycznych, niezbędnych do kulturalnego uprawiania turystyki kwalifikowanej. Przekazywane zasady etyczne obejmują zasady odnoszenia turystów do siebie na szlaku i w schronisku, do środowiska przyrodniczego, do miejscowej ludności oraz do zabytków i innych obiektów ważnych dla społeczności lokalnych i kraju.

System odznak turystyki kwalifikowanej w PTTK ma długą tradycję, gdyż swoimi korzeniami sięga Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego, które już co najmniej 80 lat temu zaczęło nadawać odznaki turystyki górskiej, dokumentujące odbycie stosownej liczby wycieczek w określonych pasmach górskich. Współczesny system odznak turystyki kwalifikowanej obejmuje hierarchicznie usytuowane względem siebie poszczególne odznaki, odrębne dla każdej dziedziny turystyki kwalifikowanej, których zdobycie jest uwarunkowane wypełnieniem norm kwalifikacyjnych, zapisanych w odpowiednich regulaminach. Zasadą jest to, że im wyższe miejsce zajmuje odznaka w hierarchii, tym jej zdobycie wymaga włożenia większego wysiłku fizycznego i intelektualnego, wymaga, inaczej mówiąc, spełnienia wyższej normy kwalifikacyjnej. System odznak turystyki kwalifikowanych został pomyślany tak, aby:

- objąć swym zasięgiem wszystkich członków PTTK bez względu na wiek, stan zdrowia i przygotowanie krajoznawcze oraz turystyczne,
- wciągać do zdobywania odznak o coraz wyższych stopniach, a przez to kształtować na coraz wyższym poziomie wiedzę krajoznawczą, ekologiczną! umiejętności turystyczne,
- dawać możliwość zdobywania odznak przez cały czas członkostwa w PTTK,
- możliwie najwcześniej kształtować turystę kwalifikowanego,
- stanowić formę kształcenia dla turystyki kwalifikowanej.

System odznak turystyki kwalifikowanej jest powiązany z wcześniej omawianym systemem kształcenia w ten sposób, że udział w nim jest uwarunkowany uprzednim zdobyciem odznaki turystyki kwalifikowanej w określonym stopniu. Zatem kryteria zdobywania odznak muszą i są korelowane z kryteriami warunkującymi przyjmowanie kandydatów na szkolenia.

System znakowanych szlaków turystycznych, podobnie jak dwa poprzednie systemy, jest ukierunkowany na kształtowanie wiedzy i umiejętności turysty kwalifikowanego od jego pierwszego zetknięcia się z turystyką.

System znakowanych szlaków turystycznych PTTK jako koncepcja jest znany o kilkudziesięciu lat. System ten obejmuje szlaki górskie, piesze nizinne, rowerowe, kajakowe, a więc umożliwi wędrowanie turystom kwalifikowanym preferującym różne środki przemieszczania się w terenie. Na terenie parków narodowych jest wyznakowanych około 3000 km szlaków turystycznych, a na terenie całego kraju – 39 190 km¹⁸. Z roku na rok, co prawda w różnym tempie, przybywa nowych szlaków, wzbogacając infrastrukturę turystyczną kraju. System szlaków turystycznych PTTK jest powiązany z siecią podobnych szlaków międzynarodowych (piesze nizinne i górskie, rowerowe) przebiegających na terenie Polski.

Omawiany system znakowanych szlaków turystycznych PTTK spełnia wiele ważnych zadań. Do najważniejszych z nich należą następujące:

- ochrona środowiska naturalnego poprzez „cywilizowanie” ruchu turystycznego, szczególnie w parkach narodowych, parkach chronionego krajobrazu itp., kanalizując przemierzanie tras turystycznych przez grupy turystów o różnym przygotowaniu krajoznawczym i ekologicznym,
- wyeksponowanie najciekawszych krajoznawcze terenów i miejsc, do których nie przygotowany turysta mógłby nigdy nie trafić,
- edukacja turystów poprzez właściwe rozplanowanie tras na określonym terenie, ułatwiająca, a często nawet umożliwiająca, sukcesywne poznawanie walorów przyrodniczych i kulturowych tego terenu.

System znakowanych szlaków turystycznych PTTK jest wykorzystywany szczególnie chętnie w początkowym okresie uprawiania turystyki, gdy jeszcze samemu trudno dać sobie radę z zaplanowaniem atrakcyjnej trasy, należyście dobranej do potrzeb krajoznawczych i możliwości fizycznych.

System znakowanych szlaków turystycznych PTTK jest najbardziej dostępnym elementem modelu kształtowania turystyki kwalifikowanej dla osób nie zrzeszonych w Towarzystwie.

Zagospodarowanie turystyczne kraju zapewniające uprawianie turystyki kwalifikowanej, głównie, w ramach PTTK opiera się na schroniskach PTTK. Pod pojęciem schronisk PTTK w Towarzystwie rozumie się wszystkie obiekty stale świadczące usługi turystyczne (przede wszystkim noclegi, wyżywienie, wypożyczenie sprzętu specjalistycznego, ogólna i specjalistyczna informacja turystyczna),

¹⁸ *Sprawozdanie Zarządu Głównego PTTK z działalności w XIV kadencji*, Wyd. PTTK „Kraj”, Warszawa 2001, s. 48–50.

których działalność jest ukierunkowana na wspieranie turystyki kwalifikowanej. W PTTK opracowano regulamin schroniska i wyspecyfikowano listę 100 obiektów położonych przeważnie w górach (schroniska górskie) i nad największymi akwenami wodnymi (stanie wodne), które zgodnie z tym regulaminem mają nazwę schroniska.

Tak rozumiane zagospodarowanie turystyczne, będące pod szczególnym nadzorem Towarzystwa, jest przeznaczone dla różnych turystów, o różnym stopniu przygotowania turystycznego. Rozmieszczenie poszczególnych obiektów w terenie ma zapewnić możliwość przemieszczenia się turysty w określonym czasie od jednego obiektu do kolejnego, leżącego na określonym znakowanym szlaku turystycznym.

Poza wymienionymi wyżej systemowymi rozwiązaniami służącymi kształtowaniu turystyki kwalifikowanej w PTTK, temu samemu celowi służy wiele dodatkowych imprez organizowanych centralnie i lokalnie. Oto kilka z nich, mających najdłuższą (kilkudziesięcioletnią) tradycję w PTTK:

- Ogólnopolski Młodzieżowy Turniej Turystyczno-Krajoznawczy, swoim zasięgiem obejmujący wszystkie szkoły podstawowe i ponadpodstawowe, którego uczestnicy muszą mieć dobrze opanowaną wiedzę krajoznawczą oraz praktyczną dotyczącą wycieczkowania,
- Młodzieżowe Szkoły Turystyki przeznaczone głównie dla początkujących młodych turystów,
- konkursy krasomówcze organizowane na zamku w Golubiu-Dobrzyniu od lat bez mała 30-tu dla przewodników PTTK i młodzieży szkolnej,
- ogólnopolskie rajdy wysokokwalifikowane szczególnie w ramach turystyki pieszej i górskiej,
- ogólnopolskie spływy kajakowe i żeglarskie.

Uwagi końcowe

1. Środowisko przyrodnicze oraz kulturowe i turystykę należy traktować jako dobra wzajemnie zależne.
2. Nadrobienie wszelkich opóźnień w polskiej turystyce wymaga dostosowania prawa i zasad ją kształtujących w kraju do rozwiązań europejskich. Drogę dojścia do tych obligatoryjnych rozwiązań należy jednak wybierać rozważnie, uwzględniając naszą tradycję, obyczaje i możliwości realizacyjne.
3. Turystyka uprawiana na obszarach chronionych musi spełniać postulaty ekoturystyki. Te postulaty spełnia turystyka kwalifikowana, której uprawianie wymaga od turystów wiedzy i wrażliwości ekologicznej oraz przygotowania krajoznawczego, a także przygotowania fizycznego, odpowiedniego do uprawianej dziedziny turystyki kwalifikowanej.
4. Ze względu na jeszcze zbyt niski poziom uwrażliwienia ekologicznego społeczeństwa polskiego, należy prowadzić stałą jego edukację i upowszechnianie w nim wiedzy o środowisku przyrodniczym i kulturowym kraju oraz zasadach

uprawiania turystyki przyjaznej dla tego środowika i szerze – o zasadach użytkowania i ochrony środowiska, zgodnie z przyjętą przez Polskę koncepcją zrównoważonego rozwoju. W procesie zwiększania świadomości ekologicznej społeczeństwa należy również uwzględnić edukacyjną funkcję turystyki, szczególnie kwalifikowanej.

Literatura

1. Alejski W., *Turystyka w obliczu wyzwań XXI wieku*, ALBIS, Kraków 1999.
2. Ciechanowicz J., *Międzynarodowe prawo ochrony środowiska*, PWN, Warszawa 1999.
3. Davidson R., *Turystyka*, PAPT, Warszawa 1996.
4. *Deklaracja Berlińska, «Różnorodność biologiczna i zrównoważona turystyka»*, Materiały szkoleniowe PTTK, ZG PTTK, Warszawa 1998.
5. Grabowska G., *Europejskie prawo środowiska*, PWN, Warszawa 2001.
6. Kaliszek K., Solon J., *Straż Ochrony Przyrody*, Materiały metodyczno-szkoleniowe, PTTK „Kraj”, Warszawa 1987.
7. Liszewski S., *Rola środowiska przyrodniczego i kulturowego w rozwoju turystyki w Polsce. Kongres Turystyki Polskiej «Turystyka – szansą rozwoju kraju»* (materiały pokongresowe), UKFiT, Warszawa 1996.
8. Lubczyński L., *Aktualna sytuacja parków narodowych w Polsce*, „Ziemia '99”, Warszawa 1999.
9. Łobożewicz T., Kogut R., Szymtke R., *Turystyka kwalifikowana*, Roltour, Warszawa 1997.
10. Łobożewicz T., *Turystyka kwalifikowana*, Wyd. PTTK „Kraj”, Warszawa 1983.
11. Mazurski K.R., *Podstawy zoologii*, Sudety, Wrocław 1998.
12. Olczak R., *Przyroda polska jako składnik dziedzictwa naturalnego Europy. V Kongres Krajoznawstwa Polskiego*, Ziemia 2000, Warszawa.
13. *Parki Narodowe w Polsce*, KZPN, Warszawa 1999.
14. Przeclawski K., *Etyczne podstawy turystyki*, ALBIS, Kraków 1997.
15. Radziejowski J., *Aktualne problemy ochrony krajobrazu przyrodniczego i kulturowego w Polsce*, „Ziemia '98”, Warszawa 1998.
16. *Sprawozdanie Zarządu Głównego PTTK z działalności w XIV kadencji*, Wyd. PTTK „Kraj”, Warszawa 2001.
17. *Strategia rozwoju turystyki w latach 2001–2006. Rządowy Program Wsparcia Rozwoju Turystyki w latach 2001–2006*, Ministerstwo Gospodarki, kwiecień 2001.
18. *Unia Europejska a ochrona środowiska. Wybrane fakty i przemyślenia*, Instytut na Rzecz Ekorozwoju, Warszawa 1998.
19. Ustawa z dnia 16 października 1991 r. o ochronie przyrody. Tekst jednolity z 26.01.2001 r.
20. Walczak M., Lubelska T., Radziejowski J., Smogorzewska M., *Obszary chronione w Polsce*, Instytut Ochrony Środowiska, Warszawa 1993.
21. Wolfram K., *Ochrona krajobrazu w programie Zielone Płuca Polski*, „Ziemia '98”, Warszawa 1998.
22. Zaręba D., *Ekoturystyka. Wyzwania i nadzieje*, PWN, Warszawa 2000.